

DISPOZICIJA U ISPRAVAMA HRVATSKIH NARODNIH VLADARA

MILKO BRKOVIĆ

Zavod za povijesne znanosti
HAZU u Zadru

UDK: 949.75:930.22

Pregledni članak

Primljeno: 28. II. 1993.

Dispozicija čini bit isprave i najneophodniji je dio ili diplomatska formula svake isprave. U ispravama hrvatskih narodnih vladara mjesto joj je najčešće između naracije i sankcije. U ovom je radu kronološkim redoslijedom obrađena dispozicija u svih dvadeset i devet sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara, od kojih se dvadeset i osam odnose na crkvene ustanove ili osobe a samo jedna na svjetovnu, u vremenskom razdoblju od 852. do 1089. godine. Motivi dispozicija tih isprava su najčešće *remedium animae* i *timor dei*, te peticija, pristanak, savjeti različitih osoba i odobrenje. Pravni čin proizlazi iz vladareve odluke, a predmet je u većini slučajeva darivanje zemljišta.

Dispozicija je kao diplomatska formula najneophodniji dio svake isprave. Ona izražava volju donatora čineći srž i bit isprave. Po svome opsegu može biti duža ili kraća, ovisno o načinu izražavanja volje donatora. S obzirom na pravni čin ona sadrži materijalni i moralni objekt koji se odnosi na destinataru isprave. Mjesto joj je u *tekstu* isprave, najčešće poslije *naracije* s kojom često čini jednu misaonu cjelinu, prethodeći *koroboraciji* i *sankciji*, te drugim *eshatokolarnim* formulama isprave. Ponajviše na osnovu njezinih podataka iz isprava nastaju određene pisane srednjovjekovne povijesti pojedinih država, krajeva, vladara i slično. Takve ili slične osobine dispozicije sadržane su i u ispravama hrvatskih narodnih vladara.

U prvoj sačuvanoj ispravi hrvatskih narodnih vladara, u ispravi vladara Trpimira iz god. 852. (4. III),¹ dispozicija kao diplomatska formula nije

---

1 Jakov STIPIŠIĆ - Miljen ŠAMŠALOVIĆ, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, Zagreb 1967, str. 3-8, (dalje: J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I).

opširna. Međutim, njoj prethodi *peticija* koja skupa s njom i s naracijom čini jedan cjelovit diplomatsko-historijski sadržaj te isprave. Stoga, ako se dispoziciju te isprave promatra kao diplomatsku formulu, u koju je uključena i *peticija* kao njezin sastavni dio, onda je ona u toj ispravi ipak opširna. Njezin tekst je uokviren između naracije i koroboracije. Naime, u *peticiji* destinatar isprave (splitski nadbiskup Petar) traži od donatora, to jest od hrvatskog vladara Trpimira, da se za sve što god je kupio ili što je darovano njegovoj crkvi, pokretnoga ili nepokretnoga u Lažanima i Mosoru, i to sa sluškinjom i slugama (Stjepušom, Gojkom i Gortanom), izda isprava kojom će se jamčiti da to pripada solinskoj (splitskoj) crkvi. Početak te formule navodi na pomisao da je vladar Trpimir podređen nadbiskupu Petru. Međutim to se odnosi na crkvenu podložnost, jer i kasniji splitski nadbiskupi drže da je splitska nadbiskupija »pravna« nasljednica salonitanske nadbiskupije. Nastavljajući dalje destinatar navodi u *peticiji* da se spomenutoj metropolitanskoj crkvi, koja se proteže od obale Dunava i skoro po cijeloj državi Hrvata, bilo za spas vladarove duše ili duša njegovih bližnjih, ili pak za pozajmljeno srebro, dade crkva blaženog Jurja u Putalju sa svim pripadnostima, kao i slugama i sluškinjama, to jest sve ono što se nalazi u »ispravi« Trpimirova prethodnika vladara Mislava, za čije vladavine je ta crkva bila posvećena i obdarena. Traži se, dakle, da se potvrdi Mislavova isprava i da se izda nova od novog vladara - Trpimira. Taj dio teksta dispozicije ujedno sadrži oznaku naziva vladarske isprave (*privilegium*). Time završava *peticija* u širem smislu, a dispozicija donosi da je Trpimir na sve navedeno istim redoslijedom pristao i obećao, pače i naredio da se o njegovoj odluci napiše isprava, kako bi to obećanje imalo i svoju pravnu vrijednost. Naime on određuje da sve što je kupljeno od strane splitske crkve unutar Hrvatske, odnosno u navedenim mjestima, ta crkva nesmetano posjeduje u obliku *trajnog dara*, što će reći da je to ipak bilo dano splitskom nadbiskupu na određeno vrijeme, trajno dakle do potvrde sljedećeg hrvatskog vladara, na račun posuđenog srebra, a ne trajno prodano i nakon Trpimirove vladavine. Tim više što se u *pertinenciji* te dispozicije posebno navodi crkvu sv. Jurja u Putalju kao posebno darivanje koje je *de facto* uključeno u istu ispravu. Trpimir to obrazlaže riječima, da napokon spomenutu crkvu (misli na Sv. Jurja), koja ima s istoka kao i sa zapada od kraljevskog teritorija, od litice brda do mora (prirodne granice), s obiju strana, kamene i željezom označene međaše (umjetne granice), unutar kojih se nalazi ničije zemljište, nastavljaajući da se i to preda na korištenje svetoj solinskoj crkvi, što on i potvrđuje. Kad se ovaj dio isprave odnosno dispozicije te

Trpimirove isprave izdvoji, onda se u kasnijim sporovima oko te crkve i njoj pripadajućeg teritorija (posjeda), vođenim između splitske i ninske biskupije, može dati za pravo ninskoj biskupiji, točnije njezinu biskupu Aldefredi, jer svaki novi vladar može potvrditi ili ne potvrditi darivanje svoga prethodnika. U protivnom bi značilo da vladar Trpimir prodaje dio teritorija hrvatske države drugoj državi, kojoj u ovom slučaju ne znamo ni naziv ni vladara jer on i ne postoji. Stoga tu prodaju treba razumjeti kao »prodaju« ili bolje rečeno kao poklon, za učinjenu uslugu unutar iste države. To će kasnije biti glavni kamen spoticanja između ninskog i splitskog biskupa. U tom se kontekstu treba razumjeti i termin »ničije zemljište« u Trpimirovoj ispravi, koji se navodi u opisu granica crkvice u Putalju, mada to neki naši diplomatičari-historičari razumijevaju kao da je to splitska crkva namjerno istaknula kako bi mogla dokazati cjelovitost prostora od Kozjaka do mora,² odnosno dokazati da je ta isprava plod splitske crkve.³ U dispoziciji se Trpimirove isprave tek nakon posebnog stavka o putaljskoj crkvi i njezinim posjedima navodi da se svake godine od svih zemaljskih plodova s vladarskog posjeda u Klisu daje desetina spomenutoj putaljskoj crkvi, a evo sada od vremena Trpimira solinskoj, odnosno splitskoj nadbiskupiji, koju je desetinu započeo davati Trpimirov prethodnik Mislav.⁴ Tu završava dispozicija Trpimirove isprave na osnovi koje se može zaključiti da je i Mislav izdao solinskoj (splitskoj) nadbiskupiji ispravu s kojom je najvjerojatnije bio upoznat ninski biskup Aldefreda, koji se kasnije spori sa splitskim nadbiskupom. Trpimirova se isprava, dakle, nadovezuje na Mislavovu, a kasnije ćemo vidjeti, Muncimirova na Trpimirovu.⁵

U novijoj se hrvatskoj historiografiji (u novije vrijeme), pored ostalog, spori i oko podatka u navedenoj Trpimirovoj dispoziciji u kojem se navodi molba splitskog nadbiskupa hrvatskom vladaru da mu potvrdi kupovinu zemlje i troje slugu u poljičkim Tugarima. Naime, u jednom zapisu *Su(m)petarskog kartulara* navodi se izraz »svim seljacima istog mjesta«, za koji Nada Klaić drži da se odnosi na Tugare, pa time nalazi dokaz za opravdanje lažnosti Trpimirove isprave, jer da Tugare nisu tada bile kraljevsko zemljište.

---

2 Nada KLAJĆ, O Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXII, Split 1960, str. 127-128, 126-136.

3 *Ibidem*, str. 105-155.

4 Miho BARADA, Dvije naše vladarske isprave, *Croatia sacra*, god. 7, Zagreb 1937, str. 40.

5 Josip NAGY, Diplomatičko-paleografske studije, *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, god. I, Zagreb 1925, str. 35.

Međutim Juraj Marušić, pozivajući se na filologa Petra Skoka, tumači da se taj izraz iz *Su(m)petarskog kartulara* odnosi na selo Naklice, koje je dio Tugara, jer taj *kartular* riječ »svi« ne uzima doslovno, pa stoga u *Su(m)petarskom kartularu* nema ništa što bi opovrglo istinitost molbe splitskog nadbiskupa u navedenoj Trpimirovoj dispoziciji, a time nema ni razloga opovrgavati ustaljeno mišljenje prethodnih historičara koji drže da su Tugare pripadale tadašnjoj hrvatskoj državi.⁶

Krača od prethodne jest dispozicija u ispravi vladara Muncimira izdanog god. 892. (28. IX) u Bihaćima.⁷ Krača je iz razloga što im je isti predmet darivanja, odnosno ova druga potvrđuje prvu. Pravne stranke, i donator i destinatar, iste su, dakle hrvatski vladar i splitska crkva. Jedino su njihovi zastupnici zastupljeni u drugim predstavnicima. Ovog puta je na hrvatskom prijestolju vladar Muncimir a na splitskoj nadbiskupskoj stolici nadbiskup Petar, s istim imenom kao i onaj u vrijeme Trpimira. Dispozicija se te Muncimirove isprave nalazi odmah poslije naracije i proteže se u ispravi sve do *sankcije*. Ona u sebi također uključuje dio naracije, dio intitulacije s devocijom i pertinenciju. Svojim sadržajem kazuje kako hrvatski vladar Muncimir, milošću Božjom, sjedi na očinskom prijestolju i uz pristanak svojih prvaka, nakon rasprave između splitskog nadbiskupa i ninskog biskupa, dodjeljuje crkvu sv. Jurja u Putalju splitskoj nadbiskupji čiji su zaštitnici sv. Dujam i sv. Anastazije. Toj nadbiskupiji također dodjeljuje sve prihode koji pripadaju dotičnoj crkvi, skupa sa slugama obiju spolova, poljima, vinogradima, oranicama, šumama i uopće sa svim pokretnim i nepokretnim inventarom. Uz to naglašava da se nijedan njegov nasljednik ne smije usuditi uzeti nazad tu crkvu iz posjeda splitske nadbiskupije, jer je on sada, po starom običaju, kao dar svoga oca vraća i ponovno dodjeljuje rečenoj nadbiskupiji. To znači da neko vrijeme crkva sv. Jurja ipak nije pripadala splitskoj nadbiskupiji bez obzira što ju je Muncimirov otac poklonio njoj. Kako je već naprijed rečeno, za taj period glavnu je ulogu oko crkve sv. Jurja imao ninski biskup, što pak znači da je Trpimir ipak privremeno založio tu crkvu i njezine prateće posjede splitskoj nadbiskupiji. Kad je istekao rok ninska biskupija je ponovno uzela svoj posjed natrag, ali se dolaskom Muncimira na prijestolje splitska nadbiskupija ponovno zanima za tu crkvu, tražeći je ovog puta za

---

6 Juraj MARUŠIĆ, Sumpetarski kartular i pripadništvo Poljica Trpimirovoj Hrvatskoj, *Croatica christiana periodica*, IX/1985, Zagreb 1985, br. 15, str. 238-241.

7 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 22-25.

dar, a ne kao zalag za posudbu. Stoga je Muncimir kasnije ponovno i predaje u vlast splitske nadbiskupije, što se može tumačiti kao mudar politički potez hrvatskog vladara u odnosu prema dalmatinskim gradovima u kojima se nije bila učvrstila hrvatska vlast, odnosno u odnosu spram crkve u neke vrsti drugoj državi čija biskupija dobiva poklon hrvatskog vladara i čija se crkvena jurisdikcija proteže na hrvatski teritorij.

Splitska metropolija je svojim osnutkom god. 640.⁸ nasljednica dalmatinske metropolije, čije je sjedište bilo u Saloni koju su pak Avari uništili god. 614.-615. Kako se nakon toga rušenja, zbog vlasti Avara u Dalmaciji, nije odmah mogla obnoviti metropolitanska crkva u Dalmaciji, tako se i prilike te obnovljene metropolije nisu sredile samom obnovom uništene salonitanske crkve, već su se neki problemi protezali čak do kraja 9. stoljeća, kako se može vidjeti iz isprave o čijoj je dispoziciji riječ, neki i do vremena kralja Tomislava, a neki i dalje. Odlaskom Avara oko god. 635.⁹ ostali su Hrvati koji su uz stvaranje države primili i krštenje, čime su se svrstali u civilizirane evropske narode. Već sada nam dispozicija te Muncimirove isprave slijedom događaja daje naslutiti da je novoosnovana država Hrvatska u samom središtu bivše stare salonitanske crkve paralelno s primanjem krštenja Hrvata postupno stvarala i svoju crkvenu organizaciju koja se kasnije finalizirala u biskupije. Hrvatski se biskup iz navedene isprave nije bez razloga suprotstavio splitskom nadbiskupu. On je jednostavno znao da je splitska nadbiskupija nasljednik salonitanske crkve, ali i da njegovi posjedi ne spadaju u crkvenu jurisdikciju i nasljedstvo te crkve, jer su oni stvar vladara koji ih može potvrditi ili ne potvrditi. Jednostavnije rečeno, ninski biskup je smatrao da su putaljska crkvice i njezine pripadnosti vlasništvo hrvatske države, odnosno u crkvenom smislu hrvatske crkve, koje su Muncimirovi prethodnici dali splitskim nadbiskupima na poklon a i za učinjene usluge.¹⁰ Muncimirovom potvrdom isprave svojih prethodnika, presudom o postojećem problemu i novom odredbom miri se i ninski biskup, zasigurno uviđajući i političke nakane svoga vladara. U tom se kontekstu treba razumjeti i termin »ničije zemljište« u Trpimirovoj ispravi, koje se navodi u opisu granica crkvice u Putalju, mada to naši pojedini diplomatičari i historičari razumijevaju da je to splitska crkva

---

8 Dominik MANDIĆ, Papa Ivan IV. Solinjanin i pokrštenje hrvata, *Croatica christiana periodica*, XVI, Zagreb 1992, br. 29, str. 7-14.

9 *Ibidem*, str. 9.

10 Josip NAGY, Hrvatske kneževske isprave u svjetlu dosadanje nauke, *Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu*, god. VIII, Zagreb 1939, str. 2-3.

namjerno istaknula kako bi mogla dokazati cjelovitost prostora od Kozjaka do mora,¹¹ odnosno dokazati da je ta isprava plod splitske crkve. Muncimirova presuda oko spora među dvjema biskupijama dokaz je da Hrvati toga vremena nisu pod stranom vlašću.¹²

U protivnom ne vidimo razloga zašto bi hrvatski vladar davao posjede svoje hrvatske biskupije drugoj biskupiji, tim više što je ta druga imala stupanj nadbiskupije i kao takva zasigurno je posjedovala više posjeda negoli ninska biskupija. Kao i u Trpimirovoj, tako se i u Muncimirovoj dispoziciji nalazi izraz za ispravu. U potonjoj je to *privilegio*.

U ispravi kralja Krešimira (II.?) iz god. 950.(?), kojom poklanja devetorici zaslužnih Hrvata otok Vranjic i neke posjede u Solinu, a ovi na istom mjestu podižu crkvu posvećenu sv. Martinu, sv. Stjepanu papi i sv. Mariji i obdaruju je nekim posjedima,¹³ dispozicija sadrži dva objekta - otočić Vranjic (*que olim regalis erat insula, que vocatur Durana*) i dvije njive - jednu u Solinu blizu drevnog teatra a drugu u mjestu koje se zove Podmirje (Potmerie). Vranjic se spominje već u *Su(m)petarskom kartularu* gdje se naziva »Uranna«. On je već tada izvan »terra regalis« što potvrđuje i kralj Zvonimir prigodom jednoga spora.¹⁴ U toj se naime prigodi saznaje da Zvonimirov stric Streza, kojemu je kralj dao pravo ubirati porez na kraljevskim dobrima, nije znao da je otočić Vranjic prestao biti kraljevsko dobro. Prema dispoziciji isprave o kojoj je riječ to se moglo zbiti upravo u vrijeme kralja Krešimira II. koji je kao »magnificus rex« izdao tu darovnicu. Pretpostaviti je da je velmoža Petar Crni mogao kupiti zemlje na tom otočiću upravo od nasljednika devetorice vjernih Hrvata iz Krešimirove isprave, pa se stoga on i poziva na »venditores terre« od kojih je kupio zemlju i koji su potvrdili da je Vranjic prestao biti »terra regalis«. Tom je linijom, po svojoj prilici, i splitska crkva došla u posjed Vranjica preuzimajući samostanska dobra benediktinaca u Selu, koja su bila zadužbina Petra Crnog. Zasigurno se zna da je splitski nadbiskup već god. 1203. imao na tom otočiću ljetnikovac i kulu koje su mu porušili Mlečani iz osвете što je pomagao Zadar u borbi protiv njih. Ta činjenica govori da je sasvim suvišno dokazivati da je splitska crkva,

---

11 N. KLAJČIĆ, O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu, str. 127-128, 126-136.

12 J. NAGY, Hrvatske kneževske isprave u svjetlu dosadanje nauke, str. 6.

13 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 39-43.

14 Viktor NOVAK - Petar SKOK, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952, str. 224.

prigodom reambulacije svojih dobara, god. 1397. falsificiranjem unijela otočić Vranjic u popis kad ga ona ima već god. 1203.¹⁵

U dosadašnjim dvjema navedenim ispravama hrvatskih narodnih vladara, a isto tako i u kasnijih dvadeset i šest, destinatar isprave je crkvena ustanova kao *persona moralis*. Jedino je dakle u toj Krešimirovoj ispravi destinatar svjetovna osoba, po čemu je i karakteristična dispozicija te isprave, kao i uopće cijela isprava. Položaj te dispozicije u ispravi je između naracije i sankcije, što pak odgovara slijedu i redosljedu diplomatskih formula većine drugih isprava hrvatskih narodnih vladara. Tom oznakom dispozicija te isprave ne upućuje diplomatsčara na razmišljanje da je ona falsifikat.

Dispozicija isprave kralja Petra Krešimira IV. iz godine 1060. (veljača)¹⁶ nalazi se između inskripcije i sankcije. Obuhvaća najveći dio teksta isprave, iako izdvojena iz cjeline sama po sebi nije preopširna. U njezinu se sadržaju govori kako kralj Petar Krešimir IV. opatu samostana sv. Ivana Evandeliste Andriji i njegovoj braći (benediktincima), kao utjehu za mnoga njihova započeta i dovršena djela, podjeljuje i dopušta da nitko od zavjetovanih samostanskih redovnika ne smije biti podjarmljen ili progonjen, osim onoga koji je od Boga proklet (apostat), te da taj samostan bude oslobođen od svih fiskalnih poreza, osim ako se na blagdan samostanske crkve iz ljubavi daruje poklon biskupu toga mjesta jedno janje i demižana vina. Za taj poklon nije dopušteno ni biskupu ni prioru da ga silom zahtijevaju. Nadalje, u toj dispoziciji kralj traži da njegova odredba bude obznanjena i da njezin pismeni oblik (ispravu) vidi poslanik svete rimske crkve, časni otac (opat) Mainard, poslanik pape Nikole II. (1058.-1061.), kako bi i on mogao posvjedočiti o njezinoj potvrdi za sva vremena. Još k tomu kralj pridodaje i trajno daruje i potvrđuje rečenom samostanu i njegovim redovnicima otok koji se zove Žirje, kao i gospodarske zgrade, koje se nalaze neposredno uz grad (utvrdu) Rogovo, sa svim posjedima. »Za jedan nov samostan, koji se tek dograđivao (završavao, M. B.), bilo je to najviše što se uopće moglo učiniti. O tome su bili svjesni i izdavatelj i primatelj isprave, pa su njezinu dispoziciju istaknuli i u

---

15 Jakov STIPIŠIĆ, Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije*, vol. 6, Zagreb 1969, str. 86, prema Tomi naddakonu, *Historia Salonitana*, ed. Rački, str. 85.

16 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 87-89.

njezinim nazivima. Izraz *diffinitio* svakako je veoma blizu aktu o obdarivanju samostana.«¹⁷

Dispozicija druge verzije te iste isprave¹⁸ slijedi nakon naracije, a misaono je presijeca arenga na dva dijela čiji se drugi dio isprepliće s koroboracijom i pertinencijom. Ta pak dispozicija, u kojoj je sadržana adresa i neke vrsti sankcija, nešto drukčijim riječima prezentira objekt isprave.¹⁹ U njoj se kralj obraća opatu Andriji i njegovim redovnicima hvaleći ih što su se pokoravali njegovim precima, pa stoga crkvi koja je njima podređena, u kojoj se i on kao kralj moli i klanja Bogu, a izgrađena je i sačuvana njihovom zaslugom, toj dakle crkvi (samostanu) on u znak zahvalnosti za te zasluge, preko opata Andrije i njegovih zakonitih nasljednika, svojim kraljevskim autoritetom i moći podjeljivanja slobodina, daje privilegij kojim »nijedna smrtna svjetovna ili duhovna vlast« ne može posjedovati ono što je podijeljeno tom samostanu, već da sve ono što je dano bude i slobodno i u potpunosti oslobođeno od bilo kakvih podavanja, te da sve ono što pripada samostanu svetog Ivana apostola i evanđelista bude bez ikakvog plaćanja poreza pa i kraljevskog fiskalnog davanja. Nakon toga se i pojedinačno navodi kojim se svjetovnjacima i vlasti zabranjuje uzimati kakva podavanja od rečenih redovnika - banovima, županima i ostalim velmožama za koje se ne zna. Istim kraljevskim autoritetom Petar Krešimir IV. u toj dispoziciji daruje tom samostanu otok Žirje sa svim njegovim pripadnostima, to jest obradivim zemljama, šumama, lugovima, gusternama, izvorima, pašnjacima u dolinama ili na brdima, livadama za košenje i za ispašu i sa svim njegovim otočkim i drugim mjestima. Također i kapelicu na tom otoku u kojoj se od početka bez ikoga godišnje vrši služba zamjenika crkvenog lektora po katoličkom obredu. Također istim kraljevskim autoritetom, skupa s banom Gojkom, kralj dopušta i potvrđuje opatu Andriji i njegovim samostancima blaženog Ivana, čiji je samostan osnovan uz kraljevski dvor Rogovo na obronku obližnjeg brda i graniči s gradom Biogradom koji je smješten sjeverno, sve pripadnosti toga samostana.

---

17 J. NAGY, Diplomatičko-paleografske studije, *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, god. I, Zagreb 1925, str. 38.

18 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 89-93.

19 Međusobne razlike između obje verzije te isprave, pa tako i među njihovim dispozicijama, donio je Franjo RAČKI, Podmetnute sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. XLV, Zagreb 1878, str. 128-131.

Nakon toga dispozicija te isprave sadrži pertinenciju koja donosi opis kraljevskih zemalja koje su dane tomu samostanu. Po tom se opisu, koji obiluje mnogim toponimima i osobnim imenima, najviše i razlikuje druga verzija te isprave kralja Petra Krešimira IV. Na prvom se mjestu navode kraljevske zemlje uz dvorac Rogovo, koje su u neposrednoj blizini toga dvorca sa sjeverne strane, a s južne od mjesta gdje je stablo, koje se zove *Pogansko stablo*, pa sve do Blata i križa na njemu, te od međe Blata pa do čatrnje u Dražinama i od mjesta Dražani prema zapadu do Stravišća (Stražišta) pa odatle dužinom linije vrtla do puta na mjestu Poganskog stabla. Nakon tih zemalja slijede kraljevske zemlje u Doljanima koje započinju od mjesta Krupine protežući se sve do Blata, to jest od javnog puta i izvorišta sve do trećeg puta u Blatu gdje se nalaze dva izvora. Iza toga se navode kraljevske zemlje koje su naselili seljani Neimvir, Vitiko, Bis iz Čuke, Ladarens (Jadarens) u Krastini, mjestu koje se zove Suviskani (Suhi kam). Nadalje se navode kraljevske zemlje u Servici, počevši od jezera koje se nalazi istočnije; kraljevska zemlja u Basanu, uz morsku obalu gdje je nekoć bila stara crkva; kraljevska zemlja u Sidrazi za koju su redovnici platili dvadeset solida, a koja započinje od zemlje hrvatskog episkopata sve do Lena; kraljevska zemlja u Sikovu koju je obrađivao Belšiko dok je bio živ; zemlja u Nabrezu, sjeverno od javnog puta pa sve do drugog javnog puta ispod crkve svetog Ivana u Sidrazi, južno pravcem prema javnom putu i sve do njega, a zapadno sve do granice zemljišta; vinograd u Murakulumu i zemlja u Elšanima.

Iz dispozicije isprave kralja Petra Krešimira IV. o oslobađanju benediktinki samostana sv. Tome u Biogradu od svakih podavanja i o poklanjanju kraljevskog zemljišta Rasohatica tome samostanu, iz god. 1060-1062,²⁰ doznaje se destinatar te isprave. Njezino mjesto dolazi poslije promulgacije i seže do sankcije. Svojim sadržajem obrazlaže kraljevo svjedočanstvo, koji sa svojim velmožom samostanu sv. Tome, kojim upravlja časna majka Dabrica, o njegovu pristajanju i čvrstoj odluci da se isti samostan potpuno, trajno i stalno oslobodi svakog podavanja (poreza), tako da ne bude dužan niti kralju niti njegovim nasljednicima davati bilo kakva podavanja, pa čak niti toliko koliko se daje dobrovoljno poradi iskazivanja počasti od strane svih božjih službenica za slobodni boravak i mirno prebivanje. Ta dispozicija nadalje donosi da su te redovnice izuzete od svih uznemiravanja pa mogu, s dopuštenjem svoga muškog osnivača, slobodno se podvrgnuti opsluživanju

---

20 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 96-97.

svetog zakona (redovničkog pravila). Stoga kralj Petar Krešimir spomenutom samostanu ne samo da daje slobostinu nego povrh toga i kraljevski teritorij u mjestu koje se zove Rasohatica, počevši od same Rasohatice, gdje su dvije fontane, nastavljajući sve do gušterne, koja se nalazi pokraj zemlje Mogorovića po dužini, a po širini od brda Tinj sve do obale (mora). Isto tako do Smurdačana koji započinju od granice (doline) uvale pa sve do rečenog brda Tinj.

U dispoziciji sljedeće sačuvane isprave kralja Krešimira IV. također se može naći destinatar ili adresu na koju je onoa upućena. Radi se o njegovoj ispravi po kojoj se gore navedenom samostanu sv. Tome u Biogradu poklanja kraljevska zemlja u Sidragi god. 1060-1062,²¹ istih dakle godina kao i za prethodnu ispravu. Ova potonja je ustvari *potvrđnica*, pa je stoga i njezina dispozicija veoma kratka, a dolazi odmah poslije arenge i seže do sankcije kao i prethodna. Ona u toj ispravi jednom rečenicom donosi sadržaj isprave, u kojem se kaže da se samostanu sv. Tome, smještenom u gradu Biogradu, naznačene zemlje (očito u nekoj drugoj ispravi) u Sidrazi dodjeljuju zauvijek.

Nešto opširnija od prethodne dispozicija kralja Krešimira IV. nalazi se u njegovoj ispravi, izdanoj u Šibeniku god. 1066. (25. XII.), po kojoj on uzimlje pod svoju zaštitu samostan sv. Marije u Zadru.²² Ta dispozicija slijedi u ispravi odmah nakon intitulacije, sadrži u sebi naziv destinatar ili adresu, i seže do sankcije kao i u prethodnim dvjema ispravama. Svojim sadržajem govori kako kralj Hrvatske i Dalmacije, Krešimir (IV.) sin Stjepana, pristanom splitskog nadbiskupa Lovre i svih biskupa kraljevstva Hrvatske, te pristanom kraljeva duke (*ducis*) Stjepana i ostalih knezova (*comitum*) Hrvatske, daje kraljevsku slobostinu zadarskom samostanu svete Marije, koji je sagradila njegova sestra Čika.

Dispozicija Krešimirove isprave god. 1066/67. (?), sačuvane u dvije redakcije pa se jedno vrijeme u diplomatici držalo da su to dvije isprave, kojom taj kralj poklanja samostanu sv. Marije u Zadru zemlju u Tokinji,²³ dolazi poslije naracije a završava prije svjedoka. U sebi sadrži adresu ili destinatar, kao i nekolicina prethodnih dispozicija Krešimirovih isprava, ali i pertinenciju iako svojim sadržajem nije opširna. Tom se naime dispozicijom od strane kralja Krešimira IV. daje zemlju u Tokinji, za koju se razaznaje da

---

21 *Ibidem*, str. 97-98.

22 *Ibidem*, str. 102.

23 *Ibidem*, str. 104-105.

pripada kraljevskoj službi ili njegovim službenicima. Darovana zemlja graniči s morem, zatim se na sjever pruža sve do uzvišenog brda, a na jugu se primiče zemlji koju je kraljev djed, također K.(rešimir) dao svome rodaku Madiju i njegovu sinu Dabri.

Također poslije naracije slijedi dispozicija i u Krešimirovoj ispravi izdanoj u Ninu istih godina (1066/67), kojom pak taj kralj potvrđuje samostanu sv. Krševana u Zadru posjed u Diklu, koji je istom samostanu poklonio njegov pradjed Krešimir II. (949.-969.).²⁴ Ta se Krešimirova dispozicija proteže do sankcije kao i u većini sačuvanih isprava njegove kancelarije. Veoma je kratka a upućuje, kao i neki drugi sastavni dijelovi te isprave, da je ta isprava *potvrđnica* neke prethodne ili matične isprave kralja Krešimira IV. ili njegovih prethodnika. Stoga dispozicija te isprave samo jednom rečenicom označuje kraljevu volju da se odluke iznesene u naraciji potkrepljuju i ostaju vječno na snazi.

Dispozicija u kojoj je sadržana i peticija nalazi se u sljedećoj sačuvanoj ispravi kralja Petra Krešimira IV. Ta se isprava, kao i prethodna, odnosi na samostan sv. Krševana u Zadru, a izdana je god. 1069. u Ninu.²⁵ Njezina dispozicija slijedi nakon naracije a proteže se do sankcije. Za razliku od prethodne opširnija je, ali ne i preopširna. Svojim sadržajem sažeto donosi kraljevu odluku po kojoj on određuje, nakon što je »svemogućí Bog proširio naše kraljevstvo«, i spremnim srcem odlučuje da samostan svetog Krševana mučenika, čije časno tijelo leži unutar zidina istoga grada (Zadra), počasti imanjinama i posjedima. U isto vrijeme, jer je našao u djelima svojih preteča, to jest odličnih kraljeva, da su i oni obdarili samostan sv. Krševana mnogim poljima i zemljištima, kralj Krešimir IV, ne odstupajući ni u čemu od svojih prethodnika, za otkup svoje duše i svih njegovih prethodnika, poklanja i sadržajem te isprave trajno dariva tom samostanu, preko njegova opata Petra, vlastiti otok koji leži u »našem (njegovom) dalmatinskom moru, koji se zove Maun, kojemu se pak s istočne strane nalazi drugi otok, hrvatskim jezikom zvan Vir«. Taj otok Maun, nastavlja kralj u dispoziciji, »neka posjeduje rečeni samostan presvetog mučenika Krševana uvijek i bez uznemiravanja bilo koga od smrtnika.« To je kralj odredio svojom dobrom voljom uz pristanak i na molbu svih prvaka njegova hrvatskog kraljevstva. Da bi se to njegovo darivanje zauvijek utvrdilo i ustrajalo u trajanju, kralj ponovno naglašava da

---

24 *Ibidem*, str. 105-106.

25 *Ibidem*, str. 112-114.

ga potvrđuje i neokrnjeno učvršćuje svojom potvrdom i svojim svjedočanstvom, kao i potvrdom i svjedočanstvom biskupa njegova kraljevstva. Ta je Krešimirova dispozicija, kao uopće i cijela isprava, plod njegove razborite politike kojom je stopio područja na istočnoj obali Jadranskog mora u jednu cjelinu, čime je naziv *regnum Dalmatiae et Croatiae* god. 1059. do 1069. bivao sve konkretniji i određeniji.²⁶ Njome se dakle kralj Krešimir IV. obraća direktnim govorom samostanu sv. Krševana (*donamus tibi beatissimi G/risogono/, martiri glorioso, et per te domino Petro, tue sancte aule digno abbati, nostram insulam in nostro mari sitam, que uocatur Mauni. ...*). U toj se dispoziciji jasno izražava pripadnost istočnog dijela Jadranskog mora hrvatskoj vlasti. To more dakle nije više isprijecano tuđom vlašću, pa će pružati mogućnost razvoja hrvatske mornarice i trgovine u pristupačnim lukama i gradovima. Tako i Jadran u Krešimirovoj modernoj državi poprima daleko veće značenje nego ga je imao u vrijeme njegovih prethodnika. Taj proces modernizacije Krešimirove države nakratko je ometao normanski vojvoda Amico svojim iznenadnim napadom na vlast toga hrvatskog vladara. Kralj Krešimir i u ovoj dispoziciji kao i prije naglašava suglasnost svojih velmoža.²⁷

Veoma kratka dispozicija kralja Petra Krešimira IV. nalazi se u njegovoj ispravi iz god. 1070. (16. V.), kojom potvrđuje isprave o osnutku samostana sv. Petra u Rabu.²⁸ Mjesto te dispozicije je između naracije i sankcije, a svojim sadržajem govori kako i kralj Krešimir (IV.) potvrđuje odobrenje i potvrdu, navedenu u naraciji, odnosno u prethodnim ispravama.

Okružena naracijom i sankcijom nalazi se dispozicija i u sljedećoj sačuvanoj ispravi kralja Krešimira IV, to jest u ispravi oko god. 1070. po kojoj taj kralj poklanja samostanu sv. Stjepana kod Splita mjesto za podizanje mlina na području Solina.²⁹ Ona je u toj ispravi veoma kratka pa svojim sadržajem samo jednom rečenicom opetuje sadržaj naracije, naznačujući da zemljište s mlinom (u blizini crkve sv. Petra u Solinskom polju) rečenom

---

26 Vjekoslav KLAJČ, *Regnum Croatiae et Dalmatiae*, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, XII, Zagreb 1911, str. 114-127; Josip NAGY, *Diplomatičko-paleografske studije*, *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, god. II, Zagreb 1926, str. 150.

27 Jakov STIPIŠIĆ, *Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069*, *Pomorski zbornik*, knj. 7, Zadar 1969, str. 824.

28 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 114-115.

29 Ivan KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, I, Zagreb 1874, str. 133. Ta je isprava sačuvana u talijanskom prijevodu u kodeksu XVII. st. *Scrittura del monasterio di s. Stefano di Spalato*, fol. 31v-32r, a za hrvatsku diplomatiku je s toga prijevoda prevedena od strane F. Račkog opet na latinski.

samostanu kralj Krešimir IV. trajno poklanja. To je ujedno prvi siguran podatak o *solinskim mlinovima* iz doba hrvatskih narodnih vladara. Vjerojatno je dispozicija te isprave bila osnova sadržaju takozvane Pinčove povelje (Picius) iz 1000 godine, koju se pak drži falsifikatom 14. stoljeća.³⁰ Međutim, njezini su podaci o lokalitetima, prema Katićevu reambuliranju po solinskom polju, točni.³¹ Stoga je opravdano pitanje kako je sastavljač te isprave znao za kraljevske mlinove, ako je ona falsifikat 14. stoljeća, kad ih u 14. st. nije bilo u Solinu, a doista ih je bilo u vrijeme hrvatskih i prvih ugarsko-hrvatskih vladara. Pinčo naime u toj svojoj ispravi kaže da je skupa sa svojim rodom darovao crkvi sv. Mihovila u Solinu »dva mlina, koja je dalo kraljevsko veličanstvo na vječna vremena nama i našim potomcima. Te mlinove dali smo crkvi sv. Mihovila zajedno s otočićem, koji je više njih, a uza nj se vrti mlinsko kolo. Otok je s istočne strane i mimo nj teče voda na stupe i kraljevski mlin, a sa zapadne strane na mlin sv. Mihovila.«³²

U Krešimirovoj ispravi, koju većina historičara smatra falsifikatom,³³ izdanoj god. 1071. (8. VII) u Biogradu, u kojoj taj kralj određuje i potvrđuje područje rapske biskupije,³⁴ dispozicija je isprepletana s naracijom, seže do sankcija, a u sebe uključuje i pertinenciju. Svojim sadržajem govori kako kralj Krešimir IV. tobože hoće sa svojim prvacima zadržati i svojim priznanjem zaštititi pravo rapske crkve. Stoga on potvrđuje da rapska crkva posjeduje granice biskupije koje idu ispod planina od utvrde koja se latinski zove *Murula* a hrvatski *Stenice* sve do rijeke Koprive i crkve svetog Jurja u Ravni, njezine Cise s pripadnostima, toliko da po svom pravu sačuva siromašna sela otoka Paga (Pag, Pečane, Murovlane, Vlašiće). Nadalje se nejasno govori i o ninskoj biskupiji i nekim župama.

Dispozicija posljednje sačuvane isprave kralja Petra Krešimira IV. nalazi se između arene i sankcije. Ta je isprava datirana oko god. 1072. a

---

30 Lovre KATIĆ, Solinski mlinovi u prošlosti, *Starohrvatska prosvjeta*, III serija, sv. 2, Zagreb 1952, str. 202.

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*. Katićev dio prijevoda prema tekstu isprave iz Franjo RAČKI, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, str. 28-30. (dalje: F. RAČKI, *Documenta*).

33 Prvi je posumnjao u vjerodostojnost te isprave i obradio njezine diplomatske formule Franjo RADIĆ, Može li se vjerovati u autentičnost Krešimirove listine privilegija rapskoj biskupiji?, *Starohrvatska prosvjeta*, god. VII, sv. 2, Knin 1903, str. 75-88, zatim, između ostalih, Ferdo ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb 1914, str. 633-640; Nada KLAIĆ, Rapski falsifikati, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, Zadar 1955, str. 44, i drugi.

34 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 123-124.

smatra je se sumnjivom.³⁵ Njezina dispozicija nije opširna. Svojim sadržajem donosi odluku kralja Krešimira IV. koji za spas svoje duše i duša svojih roditelja daje samostanu djevice (benediktinki samostana sv. Marije) u Zadru, na čast blažene djevice Marije, u prisutnosti opatice Agape - zemljište na mjestu koje se zove Brda, koje su nekoć posjedovala dva kolona, od kojih se jedan zove Benak a drugi Beneda - da ga taj samostan može s pravom posjedovati.

U prvoj sačuvanoj ispravi kralja Dmitra Zvonimira, koja govori o njegovu krunjenju u crkvi sv. Petra u Solinu, obećanju vjernosti papi Grguru VII, te o poklonu rimskoj stolici samostana sv. Grgura u Vrani,³⁶ dispozicija slijedi nakon intitulacije s devocijom a proteže se do sankcije. Po svom je opsegu veoma opširna. Svojim sadržajem govori kako je kralj Zvonimir uz pristanak klera i naroda preko papinog legata Gebinzona u solinskoj bazilici svetog Petra ustoličen za kralja Hrvatske i Dalmacije, primivši kraljeve oznake krunu, žezlo i zastavu. Za vrijeme te ceremonije kralj je obećao legatu pape Grgura VII. da će u potpunosti i u svemu opsluživati vjernost Svetoj stolici, to jest u svome kraljevstvu sprovoditi ono što mu je naloženo ili će biti određeno od te Stolice ili njezinih legata. Poštivat će pravdu, biti čuvarom prvina, desetine i svih drugih pripadnosti, braniti crkve, živote biskupa, svećenika, đakona i naddakona da mogu živjeti bogoljubno i prema reguli; branit će sirotinju, udovice i sirotice, neće dopuštati brakove među rodbinom, branit će manipuliranje s mirazima, čuvati one brakove koji su zakonito sklopljeni uz svećenički blagoslov; zabranit će trgovinu ljudima, podupirati sve one koji su za pravednu državu kako bi se pokazao pravedan pred Bogom stvoriteljem. Nadalje, kralj Zvonimir određuje da se porez od dvije stotine bizanata, određen njemu od podložnih mu prvaka, umjesto njemu daje papi svake godine na Uskrs, te da poslije njega to čine svi vladari. Također, dopušta i potvrđuje Apostolskoj stolici samostan sv. Grgura u Vrani sa svim njegovim blagom, to jest sa srebrnom škrinjom u kojoj su relikvije svetog tijela blaženog Grgura s dvama križevima, kaležom i pliticom; dvije zlatne krune ukrašene draguljima; knjigom evanđelistara koja je opkovana srebrom i sa svim njegovim (samostanskim) pokretnim i nepokretnim dobrima; zatim da legati sv. Petra budu uvijek u samostanu i da samostan bude u potpunosti i trajno njihovo vlasništvo.

---

35 *Ibidem*, str. 132.

36 *Ibidem*, str. 139-141.

Sljedeća sačuvana Zvonimirova isprava, također iz godine 1075. (9. X.), po kojoj on potvrđuje splitskoj crkvi darovnicu vladara Trpimira i Muncimira,³⁷ sadrži također dispoziciju koja slijedi nakon naracije. Ona se proteže do sankcije a unutar sebe donosi i pertinenciju. Po svome opsegu nije preopširna a svojim sadržajem donosi kraljevu odluku po kojoj se splitskom nadbiskupu Lovri i njegovim nasljednicima, odnosno splitskoj crkvi, daje i potvrđuje zauvijek crkvu svetog Jurja u Putalju sa svim njezinim posjedima, označenim od stijena brda (Kozjak) s ove strane do mora tik do kraljevskog teritorija. Također potvrđuje darovnice svojih prethodnika, naime Trpimira i Muncimira, koji su prije učinili darovnice rečenoj crkvi. Nadalje se u toj dispoziciji obrazlaže da uz crkvu i posjed pripadaju sluga i sluškinje koji se nalaze na tom posjedu i koji će boraviti sada i ubuduće, kao i oni koji se kasnije nasele. Isto tako pokretna i nepokretna imovina pripada splitskoj crkvi koja će ih posjedovati trajno i u miru - kako se kaže u dispoziciji te isprave.

U falsificiranoj Zvonimirovoj ispravi,³⁸ tobože izdanoj Bračanima god. 1078. (12. III),³⁹ dispozicija slijedi odmah nakon intitulacije s devocijom. Odstupa dakle od uobičajenog pravila do sada analiziranih isprava hrvatskih narodnih vladara, po kojem ona slijedi nakon naracije. Ta Zvonimirova dispozicija sadrži u sebi naziv destinataru isprave ili adresu. Svojim opsegom je kratka, seže do sankcije, a svojim sadržajem govori o dopuštenju kralja Zvonimira ili Dmitra, kako se navodi u ispravi, Prestantu Pelagiju, sucu otoka Brača u Dalmaciji, i svim drugim plemićima s Brača, da mogu slobodno sa svim svojim otočanima prodavati i kupovati u svim gradovima, mjestima i selima svih njegovih trgovišta bez ikakvih podavanja, daće i nameta.

Dispozicija sljedeće sačuvane Zvonimirove isprave, također iz god. 1078. (16. IV),⁴⁰ koju većina naših diplomatičara također drži falsifikatom,⁴¹

---

37 *Ibidem*, str. 141-142.

38 Dokaze falsificiranosti iznosi Franjo RAČKI, Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. XLV, Zagreb 1878, str. 135-136. On u tom radu smatra da je falsifikat nastao u doba kad je Brač prešao pod mletačku vlast, navodeći god. 1278. kad se to prvi put dogodilo, ali ne određuje približno u kojem vremenu mletačke vlasti. Naše je mišljenje, doduše još nedovoljno potvrđeno, da je taj falsifikat nastao nakon osamdesetih god. 14. st. kada je Brač devedesetih godina toga stoljeća došao pod bosansku vlast.

39 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 159.

40 *Ibidem*, str. 160-162.

41 Svoju sumnjičavost i svoje obrazloženje o toj ispravi iznio je Franjo RAČKI, Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. XLV, Zagreb 1878, str. 136-138, a poslije njega i drugi.

zauzima u toj ispravi svoje standardno mjesto koje joj pripada u većini sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara - dakle između naracije i sankcije. Naracija je, koja joj prethodi, dosta opširna pa je vjerojatno to uvjetovalo da je ta dispozicija nešto kraća, mada je se može svrstati u opširnije dispozicije. Svojim sadržajem, vezano također uz naraciju, govori o kraljevoj odluci da ponovno pokloni splitskoj crkvi, u osobi nadbiskupa Lovre i za njegove nasljednike, sela i zemlje (Srinjine, Gata, Osiće, Debrice, Dlamoće, Volare i Kremene) koja se nalaze ispod planine Mosora, zemlje sv. Jurja u Putalju (Kosiće, Lažane, Ostrogu, Bijaće s cjelokupnom ratnom zalihom tvrđava Labina, Radošića i Smine), sela i zemlje (Stoleč u Cetini, Sudomiriće u Livnu, crkve sv. Mojsija, sv. Stjepana, sv. Marije, sv. Petra iz Klobuka) kao i druga sela i zemlje koje su pripadale splitskoj crkvi. Kralj u toj dispoziciji naređuje da nadbiskupovi ljudi i seljaci sela rečenih područja, kao i njegovi splitski građani, imaju vlast i slobodu pasti i napajati svu posjedujuću stoku u njegovu (kraljevskom) distriktu, pasti stoku na pašnjacima i obližnjim mjestima, bez suprotstavljanja ili smetnje bilo koje osobe, osobito u Bosiljini - kraljevu zemljištu, bez ubiranja desetine ili kojeg drugog skupljanja, osim desetine u onim kraljevim mjestima na koju splitski nadbiskup ima pravo.

Također iz god. 1078. (1. IX) potječe Zvonimirova dispozicija koja se nalazi u njegovoj sačuvanoj ispravi po kojoj stavlja cetinsku župu u nadležnost splitske crkve s pravom na sve dohotke.⁴² Ona u toj ispravi slijedi poslije naracije, ali odmah iza nje ne slijedi sankcija kako je to uobičajeno u većini sačuvanih Zvonimirovih isprava, i inače sačuvanih isprava ostalih hrvatskih narodnih vladara, već se između nje i sankcije nalazi arenga. Je li to zbog prijepisa isprave ili pak zbog nekog drugog razloga, na ovom mjestu ne možemo odgovoriti. Tim više nam je to nejasno što ta isprava već ima formulu arenge, koja se nalazi na uobičajenu mjestu koje joj pripada u ispravama hrvatskih narodnih vladara. Stoga ipak možemo pretpostaviti da ova druga arenga navedene isprave u biti i nije prava formula arenge već više ima oblik i značenje neke vrsti *koroboracije*, bez obzira na to što je u njoj upotrijebljena terminologija arenge. U prilog tome je i njezino mjesto nakon dispozicije.

U sadržaju se te Zvonimirove dispozicije, o kojoj je riječ, govori kako taj kralj, skupa s časnim biskupom Hrvata Grgurom, tepčijom Dominikom i drugim knezovima kraljevskog plemićkog savjeta, kako to donosi naracija isprave, župu Cetinu bez ikakvih smetnji njegovih nasljednika potvrđuje

---

42 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 162-164.

splitskoj crkvi u osobi nasljednika sv. Dujma, dopuštajući da odobrenje u svakom dijelu ta crkva trajno posjeduje, tako da se ono proteže kako na dužinu tako i na širinu, predajući se njezinoj punini svetosti upravljanja u potpunosti. Kralj to izriče i potvrđuje navodeći da sve što god spada pod crkveni oprost zdravog razuma bude potpuno; neka ta crkva svagdje drži kršćanski nauk vjere, zareduje svećenike i druge, primoravajući ih da skromno žive; neka dijeli crkvene redove i održava sinode težeći za poštivanjem kanonskog jedinstva i sloge; sva primanja i desetine koje su zakonite neka joj se odrede i daju - kako od starijih tako i od mlađih, neka se dakle prima po općem pravu; darove mrtvih i živih neka ta crkva trajno posjeduje.

Kronološkim redoslijedom sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara sada slijedi dispozicija isprave vojvode Stjepana koji prilikom stupanja u samostan sv. Stjepana kod Splita god. 1078. poklanja istom samostanu neka zemljišta.⁴³ Ta je isprava dospjela do nas u prijevodu na talijanski (17. st.) i latinski (18. i 19. st.).⁴⁴ Njezin je izvornik zasigurno bio pisan na latinskom jeziku. Dispozicija te isprave slijedi nakon naracije (unutar koje se nalazi i arenga), proteže se do svjedoka, jer ta isprava nema sankcije. Svojim je opsegom kratka, a sadržajem govori kako se *dux* Stjepan odužuje benediktincima za njihove molitve i darovano mu mjesto (grobница) vječnog počivališta, poklanjajući istom samostanu dva polja iz inventara nepokretne imovine njegova roda, od kojih je jedno polje kod Naslapa i uz dobra njegovog nećaka, koje se proteže sve do rijeke, a drugo polje se nalazi točno uz Brestovi-potok, protežući se sve do rijeke i do dobara istoga njegova (Stjepanova) nećaka. Navodeći svjedoke *dux* Stjepan izričito kaže da je to učinjeno u prisutnosti kralja Zvonimira, njegova gospodara, kraljice Lepe, kraljeva sina Radovana i drugih svjedoka.

Veoma kratka i spojena sa svjedocima nalazi se dispozicija u ispravi kralja Zvonimira izdanoj u Kninu god. 1078.⁴⁵ Ta je njegova isprava *potvrdnica* darovnice kralja Krešimira IV, pa je to ujedno i razlog zašto je njezina dispozicija, kao uopće i cijela isprava, veoma kratka. Kad bi se iz te dispozicije izdvojilo svjedoke, što nije moguće, ona bi bila još kraća, a njezin bi se sadržaj sveo samo na to da (iz intitulacije) rečeni kralj Zvonimir dopušta, potvrđuje i osnažuje pred licem nadbiskupa Lovre i Ivana opata svetog

---

43 F. RAČKI, *Documenta*, str. 119-120.

44 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 164.

45 *Ibidem*, str. 167.

Bartolomeja, kraljevskog kapelana Andrije, tepčije Dominika i župana (kninskog) Kreine (Jurine) donaciju o zemljama u Tokinji, koju je podijelio njegov prethodnik kralj Petar Krešimir IV. samostanu sv. Marije smještenom u Zadru i o uvjetu propisanom u prethodnoj ispravi. Dispozicija te isprave slijedi odmah nakon intitulacije, što je rijetkost u ispravama hrvatskih narodnih vladara, a odmah nakon nje sljedi *actum* i *datum*. Razlog za takav njezin položaj u ispravi je isti kao i za njezinu kratkoću - to jest da je isprava potvrđnica matične isprave.

Također kratka, ali ipak nešto duža od njegove prethodne, nalazi se dispozicija u Zvonimirovoj ispravi iz god. 1076-1078.⁴⁶ Slijedi nakon naračije, a svojim sadržajem govori o tome kako se kralj Zvonimir savjetovao s »božjim služiteljima« i svojim plemićima, okupljenim na svečanosti blažene djevice Marije, i udovoljio želji opatice splitskog benediktinskog samostana (Marije) darujući njezinu samostanu mjesto u Lažanima koje se zove Pustica i koje se nalazi u blizini samostana, s pravom trajnog posjedovanja i nepovredivosti. Iza toga slijedi *actum* isprave ali bez datuma tako da se ona može datirati samo prema svjedocima koji se spominju i u ostalim Zvonimirovim ispravama. Dispoziciji te isprave trebao bi pripadati i fragment teksta koji se nalazi prije potpisa notara, u kojem se pak splitskim benediktinkama pridodaje mlin, koji je pak od velike važnosti za njihov život.

Račkijev drukčiji redosljed riječi dijela dispozicije te isprave povod je N. Klaić za opširniju analizu te formule, za koju dokazuje da je falsificirana,⁴⁷ pozivajući se tom prilikom dijelom i na one diplomatičare koji ne misle da je dispozicija te isprave »grubi falsifikat«.⁴⁸ Nesporazum je u tome je li notar u toj dispoziciji htio naglasiti da je darovano kraljevsko zemljište u Lažanima u mjestu Pustice koja pripada benediktinkama. Prema N. Klaić Rački je izmjenom dijela teksta te dispozicije mjesto Pusticu stavio u Lažane učinivši i nju objektom kraljeve darovnice što navodi na nelogičnost. Stoga ona predlaže drukčiji redosljed, poredak i smisao, odnosno smatra da Zvonimir nije darovao Pusticu u Lažanima nego teritorij u Lažanima pokraj benediktinske Pustice.⁴⁹ To svoje mišljenje opravdava i dispozicijom isprave kralja

---

46 *Ibidem*, str. 169-170.

47 Nada KLAJČ, O falsifikatima splitskih benediktinki, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII-LXIV/1961-1962, Split 1969, str. 209, 212.

48 *Ibidem*.

49 *Ibidem*, str. 210.

Stjepana II, o čijoj će dispoziciji biti kasnije riječi, koja pak potvrđuje prethodnu. Diplomatičari su podvojena mišljenja i u svezi dodatka toj dispoziciji, koji govori o darovanom mlinu. Jedni misle da je to dopuna,⁵⁰ drugi da je to kasniji umetak ili pak posebna bilješka s margine kartulara koju je sastavljač umetnuo na neodgovarajuće mjesto,⁵¹ dok treći pak da je to također falsifikat kao i navodi prvog dijela dispozicije.⁵² Međutim, pokušaj da se dispozicija te Zvonimirove isprave, i uopće cijele isprave, proglašuje falsifikatom, propao je Katićevom obrazloženom argumentacijom popisa benediktinskih posjeda.⁵³

Pobrkanoost redosljeda riječi i rečenica teksta te dispozicije, koji je Rački smatrao potrebnim ispraviti, po svoj je prilici nastao uslijed prijepisa iz *kartulara*. Možda na način da su pojedine zabilješke, koje su u sebi sadržavale moguće dopune sadržaja isprave i pravne običaje 11. stoljeća, unesene kao takve u dispoziciju. Stoga upravo nepravilni redosljed upućuje na činjenicu da tekst te isprave nije grubo falsifikat, jer se u falsifikatu obično pazi na logičnost dispozicije. U taj se kontekst može smjestiti i izraz *nobilium* koji je neobičan za doba narodnih vladara, ali ga je vjerojatno sastavljač te isprave zamijenio za neki drugi izraz. Međutim, ostaje pak činjenica da kraljevo savjetovanje s crkvenim i svjetovnim osobama na njegovu dvoru odgovara praksi i običaju doba hrvatskih narodnih vladara i prisutno je u svim ispravama takvog karaktera (npr. god. 852., 892., 1069. i sl.). Isto tako ostaje činjenica da samo darovanje ili pravni čin, koji je bio predmetom isprave, odgovara punoj kraljevoj odluci (*inuiolabiliter concessimus*) koja proizlazi iz njegove vlasti (*nostra regali potestae*). Takvi izrazi su uobičajeni u ispravama hrvatskih narodnih vladara.⁵⁴

Dispozicija Zvonimirove isprave iz god. 1083., sačuvane u dva prijepisa,⁵⁵ nalazi se na mjestu koje joj pripada u većini sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara, to jest između naracije i sankcije. Ni u toj ispravi ona nije

50 Franjo RAČKI, Hrvatska dvorska kancelarija, *Rad JAZU*, knj. XXXV, Zagreb 1876, str. 27.

51 Zlatko TANODI, Isprave kralja Zvonimira i Stjepana II. splitskim benediktinkama, *Radovi Hrvatskog povijesnog instituta u Rimu*, sv. I-II, »Mandićev zbornik«, Rim 1965, str. 88.

52 Viktor NOVAK, Dva splitska falsifikata XII. stoljeća, *Strena Buliciana*, Zagreb-Split 1924, str. 563, 566; Nada KLAIĆ, O falsifikatima splitskih benediktinka, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII-LXIV/1961/1962, Split 1969, str. 211-218.

53 Lovre KATIĆ, Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa 1397. godine, *Starohrvatska prosvjeta*, III serija, sv. 5, Zagreb 1956, str. 155.

54 Z. TANODI, Isprave kralja Zvonimira i Stjepana II. splitskim benediktinkama, str. 87-88.

55 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 180-181.

opširna, a svojim sadržajem govori kako je kralj Zvonimir između mnoštva vjernih i podanika koje je kraljevsko dostojanstvo odlučilo izabrati, naime časnog splitskog nadbiskupa Lovru, kraljeva drugog oca koji mu se dopao svojim širokogrudnim srcem, darujući mu zemlju u mjestu Zmina ili drugim imenom Konjuština na način da je on posjeduje, uživa i daruje komu god hoće. To svoje davanje kralj osigurava sankcijom kako bi ono bilo važeće. U toj bi se dispoziciji očekivalo da kralj daruje zemljište nadbiskupu i njegovoj crkvi, odnosno nadbiskupiji, međutim toga nema i naglašuje se darivanje osobi koja može s darovima raspolagati po svojoj volji. Iz toga proizlazi da bi nadbiskup Lovre mogao to zemljište i otuđiti od splitske crkve ili svoje biskupije, a da za to ne bi morao pitati dozvolu, iako to nije u skladu s crkvenim kanonskim pravom. Jedino se možda smo po sebi podrazumijeva da je tu nadbiskupova volja jednaka i u skladu s tim zakonom, što pak donator i notar isprave nisu smatrali potrebnim naglašavati.

U sačuvanom talijanskom iz 17. st. i nešto kasnijem latinskom prijevodu Zvonimirove isprave, kojom taj kralj također god. 1083. poklanja samostanu sv. Stjepana kod Splita zemlju Radunu,⁵⁶ dispozicija se također nalazi između naracije i sankcije. Ona niti u ovoj ispravi nije opširna, a svojim sadržajem govori kako je kralj Zvonimir izabrao između ostalog Gisilberta, opata samostana sv. Stjepana kod Splita, kojemu dragovoljno poklanja zemljište u mjestu zvanom Raduna da ga trajno posjeduje, dakako s pravom na posjedovanje, raspolaganje i prodavanje komu hoće. Tu svoju odluku kralj jamči sankcijom, a unutar nje nameću nam se pitanja, kao i za prethodnu kraljevu odluku, koja se odnosila na nadbiskupa Lovru. Izgleda da se i ovdje podrazumijeva da su opatove odluke ujednačene s crkvenim zakonom i u skladu s benediktinskom regulom.

Posljednja razmatrana dispozicija u sačuvanim ispravama kralja Dmitra Zvonimira sadržana je u njegovoj *potvrđnici* isprave njegova prethodnika kralja Petra Krešimira IV., kojom se pak u Kninu god. 1078. (8. X) potvrđuju slobostine samostanu sv. Marije u Zadru dobivene od Zvonimirova prethodnika.⁵⁷ Ona se i u ovoj ispravi, kao i u onoj iz god. 1078, također izdanoj u Kninu od istih kraljeva, nalazi odmah poslije intitulacije, ali iza nje, a ne unutar nje, slijede svjedoci. Nakon toga nema sankcije a isprava završava s datacijom i donosi *actum*, kao što je i u uspoređenoj ispravi. Dispozicija je

---

56 F. RAČKI, *Documenta*, str. 139-141.

57 J. STIPIŠIĆ, *Codex diplomaticus*, I, str. 186-187.

te isprave veoma kratka pa svojim sadržajem donosi samo to da kralj Zvonimir opatici Čiki i njezinu samostanu sv. Marije, istim kraljevskim pravom kao i njegov prethodnik kralj Krešimir IV., potvrđuje osnaženu i trajnu slobostinu pristankom nadbiskupa Lovre.

Praksa obrazložene dispozicije prisutna je i u sačuvanoj ispravi kralja Stjepana II. (1089-1090), kojom god. 1089. (8. IX) u Šibeniku potvrđuje ispravu kralja Zvonimira.⁵⁸ Ta isprava potvrđuje prethodnu (matičnu) pa je to dakle i glavni razlog da je njezina dispozicija kratka. Ona i u toj ispravi slijedi nakon naracije, kao što je slučaj i u većini sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara, međutim odmah nakon nje ne sliede sankcija i *testes*, kako je to skoro u pravilu u ispravama navedenih vladara, već nakon nje dolazi formula *koroboracije* pa neke druge manje formule i tek onda *svjedoci*. Budući da je svega par godina razlike od prve sačuvane isprave kralja Stjepana II. i posljednje sačuvane kralja Zvonimira, izgleda da hrvatska kancelarija baš tih godina (1087. do 1089-ih) ponovno uvodi u svoje isprave u pravom smislu diplomatsku formulu *corroboratio* koja u našem slučaju slijedi nakon dispozicije. Sadržaj same dispozicije te isprave govori naime o tome kako kralj Stjepan II. doznačuje, već u naraciji, spomenuto zemljište na već spomenutu mjestu (u Lažanima), postojano i zauvijek, te čitavo daruje u korist spomenutog splitskog benediktinskog samostana sa zemljištem koje se zove Pustica, i to tako da se nitko od Stjepanovih nasljednika ili koja druga osoba, velika ili mala, ne usudi na nijedan način suprotstaviti toj odredbi koja je realizirana u obliku potvrda i u polaganju pečata. Ta je pak dispozicija potpuno vezana uz naraciju isprave, što je u ispravi misaono i opravdano, ali odudara od prethodne naznake i usporedbe s drugim ispravama takve vrsti, tu je naracija ne samo prisutna nego i puno opširnija od same dispozicije. Analogno ispravi, koju ova o kojoj je riječ potvrđuje, dispoziciji pripada fragment teksta koji slijedi nakon svjedoka, a koji pak, kao i u matičnoj, navodi solinski mlin koji se pridodaje benediktinkama.

Protudokaz Račkijevoj izmjeni redoslijeda riječi dijela teksta dispozicije Zvonimirove isprave, koju potvrđuje Stjepanova, i opravdanje svoga prijedloga N. Klaić nalazi u dispoziciji Stjepanove isprave, konstatirajući da se među historičarima (diplomatičarima) uvriježilo netočno mišljenje da je

Pustica u Lažanima i da je ona predmet darovanja.⁵⁹ Opetovana dispozicija Zvonimirove isprave u primjeru Stjepanove ne može biti razlogom međusobne razlike dviju dispozicija o istom predmetu, jer je razumljivo da će nova isprava nešto drukčijim terminima, nego što su oni u njezinoj prethodnici, obrazložiti predmet darivanja - kako je to slučaj i u Stjepanovoj ispravi. Isti je slučaj i s drugim dijelom dispozicije, odnosno dodatkom Stjepanovoj matičnoj ispravi, koji govori o mlinu i *astereji*. Analogno matičnoj ispravi drugi dio dispozicije - dodatak ispravi, opetovan je nešto drukčije i čak proširen s terminom *starea* (*asterea*).

Misaono gledajući s našeg stajališta i sposobnosti našeg intelekta »egzegeza« dviju navedenih dispozicija (Zvonimirove i Stjepanove) isprave, o istom predmetu, nije sa svih stajališta domišljena. O njima su prethodnici poprilično govorili, ali nam iz kojekakvih ograničenja i povijesnih datosti nisu dali sumirane rezultate. Tako je i naše stajalište za sada ograničeno i nedefinirano, jer nismo još u mogućnosti sve aspekte navedenih dviju dispozicija domisliti.

U posljednjoj sačuvanoj ispravi hrvatskih narodnih vladara, sačuvanoj u talijanskom prijevodu iz 17. st.⁶⁰ a kasnije prevedenoj i na latinski,⁶¹ na kojem je bila pisana i u originalu, dispozicija slijedi nakon arenge a proteže se do sankcije. Ispred nje dakle nema naracije, koja nije prisutna ni u cijeloj ispravi, a formule sankcije i svjedoka izmijenile su redosljed prethodne Stjepanove isprave. Svojim je obimom opširna, kao i inače u većini isprava hrvatskih narodnih vladara koje ne sadrže naraciju ili im je ona kratka, a sadržajem govori o tome kako je kralj Stjepan, potaknut navedenim primjerima (u arengi) i dobrima božjih sluga, osobito opata (samostana) sv. Stjepana, koji se zove Teodor, potaknut molbama pristaje potvrditi opatu kraljevsko zemljište koje se nalazi na mjestu zvano Raduna, da ga u potpunosti primi poradi božje ljubavi i spasa kraljeve duše i duša njegovih otaca i majke na strašnom sudnjem danu, i da to zemljište trajno posjeduje, drži ili ako hoće proda.⁶²

---

59 N. KLAJIĆ, O falsifikatima splitskih benediktinaka, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXIII-LXIV/1961-1962, Split 1969, str. 210.

60 *Ibidem*, str. 188-189.

61 *Ibidem*.

62 F. RAČKI, *Documenta*, str. 149-152.

Nakon pojedinačne analize svake od dvadeset i devet dispozicija sačuvanih isprava hrvatskih narodnih vladara mogu se ukratko donijeti neki opći i zajednički zaključci.

Dispozicija u ispravama hrvatskih narodnih vladara započinje s izrazima: *videlicet ita dumtaxat, his ita habemus, et quidem dictum, quod mea iussione, quia clericali (deitatis), quod monasterio, et monasterium dicti, concessione, dono terram, unde sancimus, nos ergo, ita ego, illum ergo, uolumus, trado (dono), a te, do et confirmo, concessi, et ideo volo, iuppam eam, et obtuli, concedo, unde consultu, igitur, et ceteris, tibi abbatisse, igitur memoratum i quapropter ego.*

Kad se ispravom daju posjedi onda dispozicija često sadrži u sebi i *pertinenciju*, kojom se uz glavni objekt isprave nabrajaju i pojedivosti.

Remedium animae i *timor dei* najčešći su motivi dispozicija isprava hrvatskih narodnih vladara, koji su potaknuli izdavača na darivanje. Oni se ponekad prenose čak od vladarevih prethodnika i rođaka, što pak ocrtava duhovnu zbilju srednjovjekovnog vladara, a time općenito i tadašnjeg čovjeka, koji zbiljski vjeruje u Boga i pouzdano zna da on nagrađuje humana djela. To je dakle duhovna stvarnost vremena u kojem žive hrvatski narodni vladari.

Međutim, uz transcendentalne motive u dispozicijama tih isprava sadržani su i svakodnevni motivi njihova izdavanja. To su na primjer peticija, pristanak, odobrenje ili savjet različitih osoba koje su na bilo koji način povezane s donatorom i slično tome.

Pravni čin dispozicije isprava hrvatskih narodnih vladara većinom proizlazi iz vladarevih odluka koje se temelje na njegovim ovlastima i kraljevskom dostojanstvu. Njezin položaj u tim ispravama u većini primjera je između naracije i sankcije, a svojim se sadržajem dvadeset i osam puta odnosi na crkvene ustanove ili duhovne osobe, a samo jedanput na svjetovnu i to i tada vezano i uz crkvene poslove. Ipak nam ta činjenica ne daje za pravo zaključivati da su hrvatski narodni vladari samo crkvenim ustanovama ili duhovnim osobama izdavali isprave.

Gledajući iz našeg vremena očito je da su se te isprave i sačuvale u crkvenim ustanovama, dok one koje su se odnosile na svjetovne ustanove i osobe nisu sačuvane. U prilog tome je očita spoznaja i činjenica da su i sve sačuvane nastale u hrvatskoj dvorskoj kancelariji, ali ta ustanova nije sačuvana i o njoj nema puno podataka. Analogno mnogobrojnim svetopisamskim momentima koji su prisutni u analiziranim dispozicijama hrvatskih narodnih

vladara, i ovdje se može primijeniti izreka da je »duhovno neraspadljivo a svjetovno raspadljivo«, mada se u našem slučaju radi u oba primjera o ljudskim ustanovama, s razlikom da je jedna orijentirana na duhovni a druga na svjetovni život, ipak je u stvarnosti do naših vremena očuvana samo takva činjenica.

Prema vrsti isprava, isprave hrvatskih narodnih vladara su mahom *darovnice*, a predmet darivanja je uglavnom zemljište.

U *potvrđnicama* tih isprava dispozicija je kratka iz razloga što takve isprave potvrđuju prethodne pa nije potrebno opširno opisivati predmet isprave.

Mjesto dispozicije u ispravama hrvatskih narodnih vladara najčešće je između naracije i sankcije. Ona unutar sebe može uključivati i pertinenciju.

Milko Brković: DISPOSITION IN THE DOCUMENTS BY THE CROATIAN NATIONAL RULERS

S u m m a r y

Disposition is the essence of a document and is the indispensable part or diplomatic formulation of every document. In the documents by the Croatian national rulers, the disposition is most frequently placed between the narration and the sanction. Analyzed in this paper are the dispositions from all twenty-nine preserved documents by the Croatian national rulers, in chronological order; of these, twenty-eight refer to ecclesiastic institutions or persons and only one to a secular institution/person. The time span embraced is between the years 852 A. D. and 1089 A. D. The motives to these dispositions are mostly *remedium animae* and *timor dei* (redemption of the soul; fear of God), as well as petition, consent, pieces of advise by various persons, and approval. The legal act derives from the ruler's decision, dealing mainly with donation of land.